

Ігор КРИВОШЕЯ
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

Графи Потоцькі в польській еміграції XVIII–XIX століть¹

Не всякий, хто прагне – досягає,
не всякий, хто пішов – повертається.

Історія людства – це не лише історія війн, геніальних географічних і наукових відкриттів, це також й історія еміграції. Роль еміграції (трудової, етнічної, релігійної чи політичної) в історії багатьох народів є настільки важливою, що без неї просто не можна уявити повної історичної картини країни чи групи країн.

Еміграція існувала завжди, лише її масштаби на різних етапах були різними: від однаків і груп, сформованих за різними принципами, до масових процесів у XX столітті. Історія еміграції – це життєві долі родин і окремих людей, які творили своє майбутнє в новій країні чи на новому континенті, в іншому національно-ментальному соціумі.

Польська еміграція не виняток. Якщо до кінця XVIII століття можна говорити про епізодичність та нечисельність поляків, які залишали Річ Посполиту, то після її руйнації польська еміграція стає більш масовою та перманентною. А національно-визвольні повстання – від костюшківського до січневого – лише надавали їй інтенсивності.

Серед польської аристократії, що залишала свої маєтки у пошуках кращої долі і торувала шлях передусім на захід, бачимо графів Потоцьких

---

¹ Автор висловлює щире подяку Інституту інтердисциплінарних досліджень «Artes Liberales» Варшавського університету за надану можливість наукового стажування у Республіці Польща (2009 рік), що дозволило написати пропоновану статтю.

(герб «Пилява»). Які ж причини спонукали представників одного з найзаможніших і найвпливовіших родів емігрувати?

Розглянемо кілька прикладів. Один з найбільш неоднозначних представників цієї родини Станіслав Щенснi (Фелікс) (1752–1805), воєвода руський, маршалок Торговицької конфедерації, власник Тульчина, Умані, Браїлова і т.д., став вигнанцем через складне хитросплетіння політичних і приватних причин, але його еміграція тривала недовго.

Найбільшим політичним тріумфом і одночасно трагедією Станіслава Потоцького стала Торговицька конфедерація. Поширення ідей Просвітництва у Європі вплинуло на подальшу долю польської держави. Чотирирічний сейм (1788–1792) 3 травня 1791 року затвердив Конституцію, яка перетворювала Річ Посполиту на конституційну монархію, обмежувала вплив магнатів на прийняття важливих політичних рішень. У відповідь на прогресивні реформи, що могли врятувати польську державність як єдине ціле, магнато-шляхетська еліта, на чолі якої стояли Станіслав Потоцький, Ксаверій Браницький, Северин Жевуський, утворила у Торговиці конфедерацію (травень, 1792). Паралельно з конфедератами діяли і російські війська. Цей виступ призвів до другого поділу Речі Посполитої. 12 січня 1793 року Прусія і Росія підписали конвенцію про новий розділ Речі Посполитої, яку пізніше підтвердила й Австрія. У 1795 році третій поділ Речі Посполитої поставив крапку в історії потужної держави, яка відродилася тільки у ХХ столітті. Станіслав Потоцький після нетривалої вимушеної еміграції повернувся до Російської імперії, до складу якої відтепер входили його українські землеволодіння, і став служити Єкатерині II².

Саме на 1793–1795 роки припадає еміграційний період в житті Станіслава Потоцького. Окрім політичних причин, що штовхнули вельможу на цей крок, були ще також і романтичні. Для цього потрібно зробити короткий екскурс в його приватне життя. Станіслав був одружений тричі. Його першою дружиною у 1770 році стала Гертруда Коморовська (1753–1771), вона загинула вагітною. Історичні джерела свідчать, що до смерті юної красуні причетні батьки Щенснi, а він намагався після її загибелі накласти на себе руки. Згодом він залишив Річ Посполиту і повернувся з-за кордону тільки після смерті батьків³.

² J. Łojek, *Dzieje zdrajcy*, Katowice 1988; В.А. Смолій, *Возз'єднання Правобережної України з Росією*, Київ 1978.

³ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАУК), ф. 49, оп. 1, спр. 2169; J. Łojek, *Potomkowie Szczęsnego. Dzieje fortuny Potockich z Tulczyzna*, Lublin 1988, s. 37–43.

1 грудня 1774 року Станіслав вінчається з Юзефіною Маріанною Амалією гр. Мнішек (1752–1798), представницею відомого аристократичного польського роду. На початку 90-х років Щенни зустрів грекиню Софію і подружнє життя з Юзефіною завершилось. Процес розлучення тривав до весни 1798 року. А восени того ж року Юзефіна Маріанна Амалія померла.

Третьою дружиною Станіслава Потоцького у квітні 1798 року стала грекиня Софія Вітт (1760–1822), яка походила, за легендою, з роду Панталіса Маврокордато. З 14 червня 1779 року була в шлюбі з майором Йосипом (Юзефом) Віттом (з 1785 – комендант Кам'янця, у 1790–1791 – комендант Херсона). Від цього шлюбу мала синів Яна/Івана (1781–1840) та Корнелія Йосифа Станіслава (1784–1785)⁴.

Софія жила з Потоцьким з 90-х років XVIII ст. і до 1797 року народила йому трьох позашлюбних дітей – Константи, Міколушку та Гелену, які померли в Умані під час епідемії⁵.

Саме з Софією Вітт, ще перебуваючи в офіційному шлюбі з Юзефіною, Станіслав Щенни відправляється до Гамбурга. Поведінка Станіслава і Софії, які влаштовували пишні прийоми, дуже відрізнялася від усталеного життя ощадливих мешканців Гамбурга. Разом із тим польська спільнота ігнорувала товариство колишнього впливового маршалка Торговицької конфедерації. Спокійне й розмірене життя у цьому німецькому місті Станіславу дуже подобалося, особливо на фоні тих подій, що розгорталися у Речі Посполитій. Спостерігаючи за кривавим розправами, С. Потоцький сподівався виступити в ролі миротворця. Але акція «Страти потретів», коли художні образи торговичан було урочисто повішано на шибениці 29 вересня 1794 року у Варшаві, розвінчала ці мрії⁶. У 1795 році Станіслав Щенни повертається в Росію і стає відданим слугою імператорського трону. Був нагороджений орденом Александра Невського й одержав чин генерала від інфантерії. Звільнений від служби 30 жовтня 1798 року⁷.

Доля емігрантів не оминула і дітей Станіслава Щенни та Софії. Першим, народженим в законному шлюбі Станіслава і Софії, був син

⁴ J. Łojek, *Dzieje pięknej Bitynki. Opowieść o życiu Zofii Wittowej (1760–1822)*, Warszawa 1975.

⁵ Там само, s. 219.

⁶ J. Łojek, *Dzieje zdrajcy*, s. 233–236.

⁷ Н.Н. Артамоновъ, Потоцкій, графъ Станиславъ-Феликсъ, Русскій біографическій словарь, т. 12. Плавильщиковъ–Примо, Санкт-Петербург 1905, с. 712; E. Rostworowski, *Potocki Stanisław Szczęsny (Feliks)*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 27, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1983, s. 188–199.

Александр (1798–1868)⁸. Почавши військову кар'єру з 14 класу (указ російського імператора від 15 листопада 1818 року), він вже через 10 років став полковником російської армії та брав участь у війні з турками (1828–1829 рр.). Після відставки Александр оселився в Умані – своєму родовому маєтку, залишаючись найбільшим землевласником Уманського повіту⁹.

У списку 27 найповажніших поміщиків Київської губернії, який підписав генерал-ад'ютант Демідов 20 лютого 1826 року, за №14 значиться Александр Потоцький¹⁰.

Для того, щоб зрозуміти весь спектр причин, які спонукали А. Потоцького залишити Росію, треба зануритися в таємниці його приватного життя. При уманському дворі Александра Потоцького мешкав пан Корчинський, надвірний цукерник, який мав п'ять доньок-красунь та одного сина. Особливо вирізнялася серед них Роза Корчинська, яка була особливої краси брюнеткою з білим тілом, що було незвичним. Між Александром Потоцьким та Розою спалахнуло кохання, і шлюб став би закономірним розв'язанням романтичної історії, але юна пані тяжко хворіла на сухоти. Пан Александр пильнував кожного дня, але ставав все смутнішим, бо здоров'я коханої погіршувалося. Придворний лікар Потоцького на ім'я Абрамсон кілька разів рятував напівмертву Розу. Поховали її на цвинтарі при уманському костьолі. Тим часом розгорнулося листопадове повстання.

Примара Торговицької конфедерації не давала спокою сповненому шляхетських імпульсів Александру Потоцькому, що схилив голову перед образами польських патріотів. У Софіївському парку він наказав встановити статуї Т. Костюшко та наполеонівського генерала, племінника останнього польського короля Ю. Понятовського¹¹.

Перебуваючи під впливом сестри Софії, Александр під час польського повстання 1830–1831 років дає згоду на формування за власний кошт польського полку кінноти і передає на цю потребу 2000 червінців.

⁸ Т. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*. Rocznik XIV, Poznań 1893, s. 61.

⁹ В. Konarska, *Potocki Aleksander*, *PSB*, t. 28/1, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1984, s. 759–760; ЦДІАУК, ф. 49, оп. 2, спр. 1440; Там само, ф. 533, оп. 2, спр. 664, арк. 8.

¹⁰ О. Багалій, *Матеріали до історії декабристського руху в Україні, Нариси з соціально-економічної історії України: Праці комісії соціально-економічної історії України*, за ред. Д.І. Багалія, т. 1, Київ 1932, с. 320–321.

¹¹ J. Łojek, *Potomkowie...*, s. 83–84.

Потоцький приїздить до Варшави, щоб спостерігати за процесом створення полку¹².

Виїхати за кордон під час повстання Александру Потоцькому вдалося на початку 1831 року. В листі з Кременця від 13 січня на ім'я губернатора Бориса Княжніна він повідомляв, що після отримання ним паспорта в Одесі їде до своїх родичів, які перебувають у Відні. Про виїзд А. Потоцького до Австрії Б. Княжнін доповідав Александру Бенкендорфу у листі від 30 січня 1831 року¹³.

Улітку 1831 року в результаті обшуку будинка Александра Потоцького було вилучено 132 одиниці різноманітної зброї, яку після опису відправили до Київського арсеналу¹⁴.

Конфіскація маєтків та іншої власності учасників повстання проводилася на основі указів імператора Ніколая I від 22 березня та 10 травня 1831 року. Перший зазначав, що необхідно «брать недвижимые имения мятежников в Западных губерниях в казну, на приращение инвалидного капитала», а другий визначав порядок їх прийняття до казни. Управління конфіскованими маєтками покладалося на губернські казенні палати¹⁵.

26 червня розпорядженням міністра фінансів на маєтки повстанців було накладено секвестр. 10 серпня Київське губернське правління оголосило про секвестр маєтностей Александра Потоцького¹⁶.

До березня 1832 року управління уманським маєтком під наглядом поліції здійснював колишній управитель Александра Потоцького – Вікентій Расевич. 13 березня все управління конфіскованим маєтком було остаточно передано Київській казенній палаті, яка призначила уповноваженим по уманським маєтностям гвардії капітана Маркевича¹⁷.

4 квітня 1836 року всі конфісковані маєтки в Київській та Подільській губерніях були передані військовому міністерству, а розпорядженням міністра від 13 квітня колишню власність Александра Потоцького на Уманщині передано у відання інспектора всіх поселень графа Івана Вітта (син Софії Потоцької від першого шлюбу). У травні 1836 року командуючий 2-м резервним кавалерійським корпусом генерал-майор Фохт вступив в управління уманським маєтком¹⁸.

¹² Там само, s. 125; ЦДІАУК, ф. 467, оп. 1, спр. 55, арк. 36.

¹³ Там само, ф. 533, оп. 2, спр. 734.

¹⁴ Там само, спр. 1066, арк. 247–248.

¹⁵ Там само, ф. 445, оп. 1, спр. 2, арк. 8.

¹⁶ Там само, спр. 25, арк. 183.

¹⁷ Там само, ф. 445, оп. 1, спр. 59, арк. 128–129.

¹⁸ Там само, спр. 2, арк. 8–9; там само, ф. 442, оп. 68, спр. 155, арк. 38, 56–61.

У 1837 році імператор Ніколай I своїм указом від 27 квітня наказав «имения Военного ведомства Киевской и Подольской губерний впредь именовать военными поселениями Киевской и Подольской губерний», остаточний порядок перейменування було сформульовано в указі від 6 грудня 1837 року. Процес трансформації колишньої земельної власності Потоцького у військові поселення завершився у 1838 році, коли до відання цього відомства було передано м. Умань. Військові поселення на Уманщині проіснували ще двадцять років, до 1858 року¹⁹.

Павел Дмитрієвич Кісельов, чоловік Александрової сестри Софії, після придушення повстання 1830–1831 років пропонував А. Потоцькому повернутися в Російську імперію, обіцяючи при цьому повну амністію.

Граф Потоцький відхилив цю пропозицію. Він оселився за кордоном і жив на відсотки від капіталів, які вдалося вивезти. Свої фінанси Александр витрачав не тільки на приватне життя, а й на допомогу польським патріотам, що перебували в еміграції²⁰. Допомагаючи значними сумами як окремим особам, так і польським організаціям за кордоном (Товариство Допомоги Науці, Товариство Польських Дам та ін.), він у такий спосіб хотів очистити родинне прізвище від ганебної плями Торговиці. Мешкаючи переважно у Дрездені, часто бував у Римі, Неаполі та на німецьких курортах, де зустрічався з польськими патріотами, які проживали там. Удар, що завдала йому смерть Рози Корчинської, як відзначають сучасники, вплинув на його психічний стан. По-перше, маючи достатньо коштів для існування, він все ж вважав себе бідним. По-друге, часто з вуличних музикантів Александр Потоцький формував оркестри, які виступали на майданах та вулицях різних міст, а він сам диригував ними²¹.

Під час пошукової роботи в архівах вдалося виявити фрагмент цікавого документу, в якому не вказано точної дати, але він, імовірно, датується другою половиною 50-х – початком 60-х років XIX століття, і припускаємо, що мова йде саме про Александра Потоцького: «Приехал, в Киев Александр Потоцкий – о котором я прежде говорил – он живет большей частью за границей – и был высылаем в Варшавский национальный комитет за границу тоже от здешнего национального комитета»²². Помер

¹⁹ Там само, ф. 445, оп. 1, спр. 1, арк. 230–231; там само, ф. 442, оп. 1, спр. 2629, арк. 4.

²⁰ A. Chrzyszczewski, *Pamiętnik oficjalisty Potockich z Tulczyna*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1976, s. 132.

²¹ B. Konarska, *Potocki Aleksander*, s. 759–760.

²² ЦДАУК, ф. 489, оп. 1, спр. 60, арк. 1.

Александр Потоцький, так більше й не одружившись, у Дрездені 24 серпня 1868 року²³.

Авантюриста і ловеласа Мечислава (1799–1878), останнього власника Тульчинського ключа з родини Потоцьких, багато істориків вважають не рідним сином Щенни, а ймовірним батьком називають венеціанського розбійника Караколлі (Франческо Каракіолло), який згвалтував Софію під час подорожі чужими країнами у 1798–1799 роках, яка, до речі, відбувалося у супроводі Станіслава Потоцького. Конфлікт із матір'ю, яка опікувалася мастками Мечислава, вірогідно, ініційовано іншими родичами, завершився гучним скандалом. Син вигнав матір із тульчинського маєтку і відібрав усі її діаманти, а найголовніше – особистий архів. Пізніше Софія вилучила ім'я невдячного сина із свого заповіту. Примирити матір із сином намагався навіть імператор Александр I, погрожуючи Мечиславу засланням до Тобольска. Згодом Мечислава було зараховано до гвардії, в якій він довго не затримався.

Подружнє життя Мечислава Потоцького не склалося. Перший його шлюб із Дельфіною з роду Комарів (1805/1807–1877), що тривав з 1825 до кінця 1843 року, завершився розлученням. Молоду чарівну графиню оточували фаворити. Дельфіна двічі народила Мечиславу дітей-калік, вела розпусне життя, що, зрозуміло, дратувало чоловіка, і він давав волю рукам. Після розлучення Мечислав призначив їй пенсію – 100 тисяч франків. Пізніше ця вродлива жінка стала «музою Шопена»²⁴.

Другою дружиною Мечислава Потоцького у 1844 році стала Емілія Свейковська (1821–1894). Вона народила сина Миколая Щенни (1845–1921), за що отримала від чоловіка в дарунок понад один мільйон злотих. Невдовзі у родині Потоцьких вибухнув скандал через романтичне кохання Емілії до лікаря Леруа. Вона залишила Тульчин і виїхала до Києва під охороною князя Любомирського. Емілія неодноразово скаржилася на Мечислава російському цареві. Ніколай I вислав Мечислава до Саратова, а вона отримала додатково 180 тисяч карбованців з тульчинського маєтку та право опіки над сином Миколаєм. Померла в Парижі²⁵.

Через свою авантюристіку та нестриманість Мечислав неодноразово був на поселенні у Воронежі, Саратові та Вятці. Щоб задобрити російського імператора Ніколая I, він у 1845 році прийняв хрещення за православним обрядом і став іменуватися Михаїлом. Неодноразово намагався втекти з місця поселення, а у 1846 році навіть імітував свою смерть. Декілька

²³ В. Konarska, *Potocki Aleksander*, s. 760.

²⁴ J. Łojek, *Potomkowie...*, s. 95–110, 222.

²⁵ Там само, s. 136–168, 222.

років він провів у Шліссельбурзькій фортеці (1851–1855 рр.). У січні 1851 року російський імператор видав указ про перерахування прибутків з маєтків Міхаїла Потоцького державі²⁶.

Питання про те, як Міхаїлу потрапив за кордон, довго залишалося відкритим. Одні дослідники твердили, що йому вдалося втекти (1856, 1858–1859, 1861) та через Балтику потрапити до Європи, інші припускали, що Міхаїл був амністований у зв'язку з коронацією Александра II²⁷. Архівні ж джерела свідчать, що М. Потоцький виїхав за кордон у 1860 році за дозволом російського царя. Цей дозвіл йому допоміг влаштувати П. Д. Кісельов, колишній чоловік його сестри Софії²⁸. Потоцькому вдалося таємно вивезти чи то 200 тисяч, чи то декілька десятків мільйонів франків. Вивезені кошти дозволили йому в 60-х роках купити великі обсяги нерухомості не лише у французькій столиці, а й в провінції. Про його участь у політичному житті польської еміграції практично нічого не відомо. У період січневого повстання 1863–1864 років Міхаїл часто проводив час у свого кузена Ксаверія Браницького, що мешкав у Монтрезорі. На відміну від свого старшого брата Александра Мечислав не надавав політичним вигнанцям допомоги. 26 травня 1872 року він підписав заповіт на користь свого сина Миколая Щенсни. Помер Мечислав (Міхаїл) у Парижі 26 листопада 1878 року.²⁹

Зовсім інші причини штовхали за кордон доньок Станіслава Щенсни і Софії – Софію Кісельову та Ольгу Нарішкіну.

Старша донька Софія народилася в 1801 році. Мати досить рано стала виводити її у світ. Юна врода причарувала багатьох чоловіків. У 1817 році вона познайомилася із Павлом Кісельовим (1788–1872). Цей молодий офіцер часто відвідував Потоцьких у Тульчині. Він розпочав службу як корнет полку кавалерії, брав участь у війні 1806–1807 років, потім став ад'ютантом генерала М. Мілорадовича, а згодом (1812 р.) – флігель-ад'ютантом імператора Александра I, який дуже високо цінував його. До Тульчина прибув спочатку як інспектор 2-ї армії, штаб якої знаходився в цьому місті. Пізніше він очолив цей штаб. З 1839 року – граф Російської імперії. В останній період своєї активної політичної діяльності (до 1862 року) був послом Росії у Франції. Після відставки залишився в Парижі, там і помер у 1872 році³⁰.

²⁶ Там само, s. 79, 92–93, 107–212, 218–222.

²⁷ Там само, s. 186–193.

²⁸ ЦДАУК, ф. 442, оп. 810, спр. 111.

²⁹ J. Łojek, *Potomkowie...*, s. 204, 214–216, 221.

³⁰ *Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона*, т. 15, Кн. 29, Санкт-Петербург 1895, с. 154.

Безхмарне подружнє життя Софії та Павла тривало недовго. Через рік після весілля в них народився син Влодзимеж, який помер у віці двох років. Це була перша причина, що зруйнувала сімейну ідилію.

Другою причиною, імовірно, стала палка закоханість російського поета А.С. Пушкіна в Софію. Він присвятив їй не один рядок своїх віршів. Саме її літературознавці вважають музою «Бахчисарайского фонтана»³¹:

Я помню столь же милый взгляд
И красоту еще земную,
Все думы сердца к ней летят,
Об ней в изгнании тоскую...
Безумец! полно! перестань,
Не оживляй тоски напрасной,
Мятежным снам любви несчастной
Заплачена тобою дань –
Опомнись; долго ль, узник томный,
Тебе оковы лобызать
И в свете лирою нескромной
Свое безумство разглашать?

Поема *Евгений Онегин* теж рясніє освідченнями у коханні до С. Кісельової³²:

У ночи много звезд прелестных,
Красавиц много на Москве,
Но ярче всех подруг небесных
Луна в воздушной синеве.
Но та, которую не смею
Тревожить лирою моею,
Как величавая луна,
Средь жен и дев блестит одна.
С какою гордостью небесной
Земли касается она!
Как негой грудь её полна!
Как томен взор ее чудесный!...
Но полно, полно; перестань;
Ты заплатил безумству дань.

Третьою причиною розпаду шлюбу Софії з Павлом Кісельовим стало те, що він закохався у молодшу Софіїну сестру – Ольгу. Ображена Софія 1829 року (за іншими даними 1834) виїхала за кордон, а згодом розлучилася з чоловіком. Павел Кісельов тривалий час вів господарські справи її маєтку в Торговиці, допоміг вигідно продати його до російської

³¹ А.С. Пушкин, *Сочинения в трех томах*, т. 2, Москва: «Художественная литература» 1986, с. 61.

³² Там же, с. 313.

скарбниці. Вдячна Софія анонімно переказала на рахунок П. Кісельова чималу суму грошей. Решту свого життя вона провела за кордоном (Відень, Рим, Ніцца, Париж), віддаючи перевагу грі у казино та допомагаючи польським патріотам, які боролися за відновлення Речі Посполитої. У 1845 році без дозволу російської влади Софія приїхала до імперії, щоб клопотати про долю свого брата Мечислава, який знаходився на поселенні. Відкрито висловлювала своє невдоволення центральною владою, а тому її було затримано і відправлено за межі Росії. Пом'якшити покарання вдалося її колишньому чоловіку П. Кісельову, який навіть запросив її на два бали³³.

Після повернення з Росії Софіїн будинок у Парижі залишається місцем зустрічей європейських аристократів та правих представників польської еміграції. Злякавшись революційного вибуху 1848 року, залишила Францію та переїхала до Неаполя. Пізніше вона намагалася долучитися до створення польського легіону та активно співробітничала з польським еміграційним осередком у готелі «Ламберт». Тривалий час Софія вважала, що поступки російського царизму сприятимуть розв'язанню польсько-російського питання. Але після поразки січневого повстання С. Кісельова перейшла на більш радикальні позиції й активно критикувала лояльність мешканців Польського Королівства Санкт-Петербурга. Померла в Парижі 2 січня 1875 року³⁴.

Ольга народилася у 1803 році, вона була не менш вродливою за сестру Софію. За нею галантно упадали командири гвардійського корпусу, генерал-губернатор М. Мілорадович, який загинув під час повстання декабристів, і князь П. Лопухін. У 1824 році Ольга Потоцька вийшла заміж за Льва Александровича Наришкіна (1785–1846), нащадка стародавнього російського дворянського роду. Мешкала Ольга Наришкіна переважно за кордоном, у Росії була рідко. На відміну від своєї старшої сестри Ольга не брала активної участі у політичному житті польської еміграції. Померла Ольга Наришкіна 7 жовтня 1861 року у Парижі³⁵.

Таким чином, проаналізувавши долю окремих представників роду Потоцьких в еміграції, можна зробити наступні висновки:

— в еміграції представники роду Потоцьких опинялися через різні причини (політичні, приватні/романтичні);

³³ Л. Третьякова, *Вечный идол. Новеллы о женских судьбах*, Изограф, ЭКСМО-Пресс, Москва 2000, с. 51, 55–57.

³⁴ J. Zdrada, *Kisieliowowa z Potockich Zofia*, *PSB*, t. 12/3, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1980, s. 492–493; Л. Третьякова, *Указ. соч.*, с. 51, 55–57.

³⁵ J. Łojek, *Dzieje pięknej Bitynki...*, s. 337, 352; Л. Третьякова, *Указ. соч.*, с. 57.

- емігрував Станіслав Щенсний з Речі Посполитої, а повернувся до Російської імперії. Серед причини, що спричинили його повернення, можна побачити як приватні, так і суспільно-економічні;
- представників роду Потоцьких досить обережно приймала польська політична еміграція, пам'ятаючи про роль С. Потоцького у Торговицькій конфедерації;
- участь Потоцьких, наприклад Александра і Софії Кісельової, у житті польської спільноти у вигнанні носила швидше неоднозначний характер. У першому випадку бачимо лише фінансову підтримку еміграції, а в другому – активну участь у політичному житті поляків за кордоном.